

УДК 343.98

В. С. СЕЗОНОВ,*експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України в Харківській області*

АВТОТРАНСПОРТНИЙ ЗАСІБ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Удосконалення методики комплексного експертно-криміналістичного дослідження авто-транспортних засобів і документів, що їх супроводжують, а також законодавчих норм, що регламентують процедуру цього виду досліджень, сьогодні є необхідним заходом профілактики, попередження та розслідування злочинів, пов'язаних з кримінальним автобізнесом. Методи, які використовуються під час проведення експертиз, повинні постійно удосконалюватись разом із розвитком технологій виробництва сучасних транспортних засобів. До об'єктів дослідження необхідно долучати електронні носії інформації, якими оснащені сучасні транспортні засоби та інформаційні бази даних заводів-автовиробників.

Ключові слова: криміналістична експертиза, автотransпортний засіб, профілактика злочинів.

Практика правоохоронної діяльності викликає серйозну занепокоєність зростанням злочинності, яка у правовій літературі має назву «кримінальний автобізнес». Це поняття охоплює досить широкий спектр злочинів, а саме – угони, крадіжки, зміну або знищення ідентифікаційних номерів вузлів і агрегатів, збут краденого, незаконне розмитнення, незаконну реєстрацію транспортного засобу в ДАІ. Оскільки кримінальний автобізнес займає певну нішу в злочинному середовищі, то відокремлювати його від інших злочинів, таких як шахрайство, вбивства, розбійні напади, грабежі, вимагання та інші, не має сенсу. Злочинні угруповання, що спеціалізуються на автобізнесі, беруть під свій контроль діяльність комерційних структур, що займаються ввезенням і реалізацією автомобілів закордонного виробництва, організують через них збут викраденого за кордоном автотранспорту. Під їх контролем опиняються автомобільні заводи, автошляхи, через які здійснюється переїзд автотранспорту, пункти перетину кордону.

Колосальні злочинні доходи при мінімальному ризику і затратах зробили «автобізнес» надзвичайно привабливим для організованих кримінальних угруповань та стали одним з основних джерел їх наживи.

Незаконний злочинний бізнес, заснований на реалізації викрадених автомобілів, все більше набуває транснаціонального характеру і за своїми доходами не поступається незаконному обігу наркотиків і торгівлі зброєю.

На цьому тлі особливо небезпечним вбачається низький рівень профілактики, виявлення і розслідування злочинів, пов'язаних з авто-

транспортними засобами, причому однією з причин такого стану справ є відсутність високотехнологічного наукового забезпечення експертної, оперативно-розшукової діяльності та слідчої практики працівників ОВС, адекватної сучасним потребам.

Питання криміналістичного дослідження транспортних засобів розглядаються в роботах Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкіна, Г. В. Прохорова-Лукіна, Н. С. Золотар, І. П. Красюка, Є. П. Данилова, А. А. Нагайцева. У процесі проведення дослідження були проаналізовані положення Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України (КПК), Закону України «Про судову експертизу», низки постанов Кабінету Міністрів України та наказів МВС України.

Відсутність комплексного теоретико-методологічного дослідження діяльності співробітників ОВС щодо профілактики, попередження та розслідування злочинів, пов'язаних з кримінальним автобізнесом та погіршенням криміногенної обстановки, яка виникла у зв'язку зі змінами в законодавстві, підтверджують актуальність і своєчасність виділення автотransпортних засобів як особливого об'єкта криміналістичних експертиз, які потребують негайного удосконалення.

Останнім часом значна увага приділяється методикам розслідування злочинів, пов'язаних з автотransпортним середовищем і в більшості випадків це дорожньо-транспортні пригоди. При розслідуванні інших злочинів, скоєних з використанням автотransпортних засобів при їх підготовці, здійсненні та приховуванні, також використовуються методики та експертизи,

в яких автотранспортний засіб є окремим об'єктом криміналістичних досліджень. Таким чином, у зв'язку з цим склалася наступна наукова реальність: залучені до сфери кримінального судочинства автотранспортні засоби, як і пов'язані з ними об'єкти (сліди, матеріали, речовини, інструменти тощо), порівняно давно «прописалися» у криміналістичній техніці, тактиці та методиці розслідування.

Під транспортними засобами в широкому сенсі розуміють автомобільний, повітряний, залізничний, річковий і морський транспорт.

Під транспортними засобами у справах про незаконне заволодіння транспортними засобами, згідно зі ст. 289 КК України, слід розуміти автомобілі усіх видів, трактори та інші самохідні машини, трамваї й тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби, включаючи і мопеди [1]. Найчастіше предметом злочинного посягання є автомобільний транспорт.

Під незаконним заволодінням транспортним засобом слід розуміти вчинене умисно, з будь-якою метою протиправне вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі.

Для вироблення положень щодо діяльності працівників ОВС було розглянуто і проаналізовано висновки судових експертиз із комплексного дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводжують, які проводились експертами Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (НДЕКЦ) при ГУ МВС України в Харківській області. Як матеріали дослідження використано: 1) архівні та власноруч розроблені автором документи та фотоматеріали НДЕКЦ при ГУ МВС України в Харківській області; 2) каталоги, довідники та інформаційні бази даних заводів-виробників, а саме «JAPANCATS», «VIN.SU», «FADA», «EuFID»; 3) автоматизовані інформаційно-пошукові системи органів та підрозділів МВС України «Автоексперт», «AUTOVIN», «Автомобіль», «GAI-2000», «Угон».

Одним з елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортними засобами, є спосіб вчинення цього злочину (з подоланням захищених пристроїв чи при вільному доступі до керування транспортним засобом) і спосіб його приховування (зміна ідентифікаційних номерів транспортних засобів, підробка документів, заміна замків, зміна кольору тощо).

Наведемо деякі незаконні способи, які використовуються злочинцями для махінацій з

автомобілями і перетворилися сьогодні в налагоджений механізм кримінального автобізнесу:

- ввезення автотранспортних засобів з об'ємом двигуна до 1800 см³ на територію України, які фіктивно оформлено як гуманітарна допомога інвалідам Великої Вітчизняної війни та інвалідам-ліквідаторам аварії на Чорнобильській АЕС;

- ввезення на територію України зареєстрованих в інших державах автотранспортних засобів для комерційних цілей юридичної особи з одночасним оформленням фіктивного трудового договору з фактичним власником авто;

- часткове або повне розбирання автотранспортного засобу з метою сплати митних зборів не за автомобіль, а за ввезені окремо вузли та агрегати для автомобіля;

- фіктивна купівля автотранспортних засобів представниками церковних конфесій, яких звільнено від сплати митних податків, з подальшим перепродажем авто;

- ввезення на територію України автотранспортного засобу, марка, модель, колір та рік виготовлення яких співпадає із заздалегідь придбаними (на пошкоджені, згорілі або технічно несправні автомобілі) або повністю підробленими документами, що призводить до появи автомобілів-двійників;

- придбання декількох однакових автомобілів під одне свідоцтво про реєстрацію з подальшою зміною або знищенням номерів агрегатів. Такі авто використовуються в таксі та фірмах із швидкою зношеністю автотранспортних засобів, а також для експлуатації в різних регіонах країни;

- надання при реєстрації закордонних автомобілів фіктивних документів з використанням підроблених бланків митних декларацій, довіреностей, печаток, штампів, довідок-рахунків підставних зарубіжних і вітчизняних торговельних фірм, що дозволяють зареєструвати викрадену іномарку і уникнути митних податків.

Практично усі механізми вчинення таких злочинів передбачають знищення, підробку або заміну номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК України) та документів до них.

У процесі виготовлення транспортних засобів та їх комплектуючих виробники маркірують їх спеціально розробленими номерами, які можна розбити на групи.

Перша група – це індивідуальні для конкретних деталей номери, призначені для обліку та ідентифікації транспортних засобів, іменовані ідентифікаційними номерами. Такі номери

наносять на довготривалі деталі автомобіля – кузов, шасі, двигун і деякі інші деталі.

Друга група – це номери, що характеризують автомобіль у процесі заводського циклу виготовлення (продукційний номер або номер замовлення).

Третя група – це номери, присвоєні певним деталям, які хоча і є індивідуальними, але для ідентифікації транспортних засобів, як правило, не використовуються у зв'язку зі швидкою зношуваністю цих деталей чи простотою заміни (наприклад, шини).

Четверта група – це номери, що забезпечують правильне визначення типової приналежності деталі, що необхідно для здійснення ремонтних робіт (так звані «номери деталей по каталогу»).

П'ята група – це приховані ідентифікаційні номери або інші носії інформації, на підставі яких можна ідентифікувати транспортний засіб (приховані сервісні наклейки тощо).

Для цілей криміналістичної ідентифікації, безумовно, першорядне значення мають саме ідентифікаційні номери, однак у ряді випадків (наприклад, зборка автомобіля за індивідуальним замовленням чи з урахуванням вимог покупця, короткий період комплектації деталями певного виду тощо) номери другої, третьої та четвертої груп також можуть мати вагомий ідентифікаційний значення.

Як свідчить практика, одним з ефективних оперативно-розшукових методів боротьби зі злочинами, пов'язаними з незаконним заволодінням транспортними засобами, є проведення комплексних криміналістичних досліджень під час реєстрації транспортних засобів. Обов'язковий огляд ідентифікаційних номерів транспортних засобів і документів до них експертом-криміналістом (наказ МВС України від 01.10.2002 № 985 [2], постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.1998 № 1388 [3]) мав своєю метою виявлення і припинення як злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортними засобами (ст. 289 КК України), пов'язаних зі знищенням, підробкою і заміною ідентифікаційних номерів транспортних засобів (ст. 290 КК України), так і злочинів, пов'язаних з підробкою документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України) [8; 10]. Постановою Кабінету Міністрів України від 23.12.2009 № 1371 відмінено обов'язковий огляд транспортних засобів експертом-криміналістом під час їх реєстрації.

Таке дослідження сьогодні проводиться лише за заявою власника транспортного засобу.

Криміналістичне дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводжують (КДТЗ), спрямоване на комплексне встановлення фактичних даних, що свідчать про крадіжку транспортного засобу на будь-якому етапі здійснення злочину. Найважливіше значення в числі встановлених обставин має не тільки факт зміни ідентифікаційних номерів транспортних засобів і підробки документів на них, але й виявлення первісного ідентифікаційного номера автомобіля, що дозволяє повернути автомобіль законному власникові й відстежити злочинний ланцюжок викрадення і збуту автомобіля. Дослідження ідентифікаційних номерів транспортних засобів і документів на них, проведене в комплексі, дозволяє аналізувати отримані дані (результати) уже на початкових етапах дослідження й у більш короткий термін одержувати необхідну інформацію про незаконне заволодіння транспортним засобом. Інформація, яка може не затребуватися чи виявитися недостатньою при окремо проведених криміналістичних дослідженнях, при комплексному дослідженні може відіграти вирішальну роль. Всебічний аналіз криміналістичної інформації, отриманої з різних джерел, використання нових ефективних криміналістичних методів і криміналістичної техніки у процесі комплексного дослідження транспортного засобу і документів на нього, дозволяє одержувати більш повні й достовірні висновки за результатами досліджень.

Окрім сказаного, комплексні криміналістичні дослідження також мають важливе профілактичне значення для попередження злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортними засобами. Так, наприклад, якщо в Харківській області у 1995 р. було зареєстровано 1162 злочини, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортними засобами, то після введення обов'язкових комплексних криміналістичних досліджень транспортних засобів і документів при реєстрації, з 1998 р. кількість подібних злочинів стала різко скорочуватися, і в 2012 р. було зареєстровано вже 383 подібні злочини.

Узагальнення слідчої та експертної практики дозволяє дійти висновку, що завдяки комплексним дослідженням транспортних засобів і документів до них, усе менша кількість випадків незаконного заволодіння автомобілями залишаються нерозкритими. А це,

у свою чергу, сприяє значному скороченню кількості подібних злочинів.

Комплекс задач, які потрібно вирішити для покращення профілактичної роботи та збільшення проценту розкриття злочинів, включає удосконалення комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів та законодавчих норм, які регламентують процедуру цього виду дослідження, а саме:

- визначення та класифікацію об'єктів криміналістичного дослідження у провадженнях, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортними засобами;

- класифікацію способів незаконної зміни номерів вузлів та агрегатів і їх ознаки;

- визначення процедури та випадків, коли проведення експертного дослідження номерів вузлів та агрегатів, дослідження документів на транспортні засоби є обов'язковим;

- визначити та затвердити методологію комплексного експертно-криміналістичного дослідження транспортних засобів;

- проаналізувати можливості та порядок використання криміналістичних та інших обліків у розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортним засобом;

- визначити та сформувати шляхи та умови покращення профілактики злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортним засобом співробітниками експертно-криміналістичних служб ОВС.

У криміналістиці автотранспортній засіб має сенс визначити як матеріально-технічну систему, яка володіє споживчими властивостями, і в той же час є джерелом підвищеної небезпеки. Ця система є елементом механізму злочинної діяльності та одночасно його відображенням, виступаючи у кримінальному процесі елементом як системи обставин, що підлягають доказуванню, так і системи засобів доказування.

Вивчення матеріалів справ про різні види злочинів, пов'язаних з автотранспортними засобами, свідчить, що класифікація матеріальних слідів неправомірних діянь може здійснюватися за різними підставами: за природними і привнесеними, внутрішніми та зовнішніми, функціональними та якісними обставинами та ін. Тому методика комплексного дослідження повинна враховувати всі сучасні особливості автотранспортних засобів як об'єктів криміналістичних досліджень та проводитися з використанням сучасних технічних та інформаційних методик.

Для отримання продукту високої криміналістичної якості методика дослідження КДТЗ повинна враховувати наступні обставини:

- об'єкти КДТЗ є вельми різноманітними (ідентифікаційні номери кузова, шасі, двигуна, заводські таблички, наклейки, свідоцтва про реєстрацію, печатки на документах, способи друку та ін.);

- з розвитком автомобілебудування конструктивні елементи автомобілів ускладнюються, їх кількість збільшується, з'являються електронні прилади для діагностики та ідентифікації транспортного засобу. Кількісний і якісний склад об'єктів, які досліджуються при КДТЗ, збільшується;

- з розвитком інноваційних технологій удосконалюються і навички кримінального елемента, що відбивається в ускладненні та урізноманітненні способів підробок об'єктів КДТЗ;

- у процесі такого дослідження необхідно використовувати різні галузі криміналістичних знань, а саме трасологію (на етапі дослідження самого транспортного засобу) та техніко-криміналістичне дослідження документів (при дослідженні документів на транспортний засіб);

- методи, які використовуються на сучасному етапі розвитку цієї галузі знань, повинні постійно удосконалюватися разом із розвитком новітніх технологій виробництва сучасних автотранспортних засобів;

- до об'єктів, які досліджуються під час проведення КДТЗ, необхідно долучити електронні носії інформації, якими оснащені сучасні транспортні засоби та інформаційні бази даних заводів-автовиробників.

У результаті проведених досліджень вперше обґрунтовано необхідність процесуального удосконалення проведення комплексного дослідження транспортних засобів, удосконалення методики проведення КДТЗ з використання інформаційних технологій, використання її результатів у процесі розслідування кримінальних проваджень. Загальним результатом дослідження є розроблення теоретико-методологічних основ комплексного дослідження, виявлення закономірностей, принципів, моделей, підходів, методів щодо проведення експертизи та формулювання необхідних змін у чинному законодавстві.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Про затвердження Інструкції про проведення експертних оглядів (досліджень) транспортних засобів і документів, що їх супроводжують при реєстрації, перереєстрації та зняття з обліку: наказ МВС України від 1 жовт. 2002 р. № 985. – Скасований наказом МВС України від 23 берез. 2004 р. № 317.
3. Про затвердження Правил державної реєстрації та обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок и моделей, причепів, напівпричепів та мотоколясок : постанова Кабінету Міністрів України від 7 верес. 1998 р. № 1388 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-98-п>. – Чинна назва: «Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів». Редакція від 06.09.2013.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. [В. Я. Тацій, В. П. Пшонка, А. В. Портнов та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
5. Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України: наказ МВС України від 30 серп. 1999 р. № 682 // Офіційний вісник України. – 1999. № 21. – Ст. 615.
6. Красюк И. П. Методическое пособие по идентификации кузовов и агрегатов легковых автомобилей: метод. пособие / И. П. Красюк, З. Д. Дерех. – К. : МВД Украины, УГАИ ; Науч.-исслед. центр по безопасности движения, 1995. – 153 с.
7. Криминалистика: учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : Норма, 2000. – 990 с.
8. Методичні рекомендації по перевірці справжності свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу та посвідчення водія / Б. Л. Раціборинський, З. Д. Дерех, В. О. Баклаєв, та ін. – К. : Поліграф. фірма «Оріяна» ЛТД, 1996. – 15 с.
9. Моисеев А. М. Методическое пособие для подготовки экспертов по комплексному исследованию транспортных средств и документов: метод. пособие / А. М. Моисеев, Б. Б. Попов, А. Р. Цюх. – Донецк : ДИВД МВД Украины, 1998. – 57 с.
10. Прохоров-Лукин Г. В. Установление фактических данных об автомобилях методами криминалистических экспертиз / Г. В. Прохоров-Лукин. – К. : [б. и.] 2000. – 412 с.

Надійшла до редколегії 26.07.2013

СЕЗОНОВ В. С. АВТОТРАНСПОРТНОЕ СРЕДСТВО КАК ОБЪЕКТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Совершенствование методики комплексного экспертно-криминалистического исследования автотранспортных средств и документов, их сопровождающих, а также законодательных норм, регламентирующих процедуру данного вида исследований, сегодня является необходимой мерой профилактики, предупреждения и расследования преступлений, связанных с криминальным автобизнесом. Методы, используемые при проведении экспертиз, должны постоянно совершенствоваться вместе с развитием новейших технологий производства современных транспортных средств. В число объектов исследования необходимо включить электронные носители информации, которыми оснащены современные транспортные средства и информационные базы данных заводов-автопроизводителей.

Ключевые слова: криминалистическая экспертиза, автотранспортное средство, профилактика преступлений.

SEZONOV V. S. VEHICLE AS THE OBJECT OF FORENSIC EXAMINATION

The absence of complex theoretical and methodological research of police activity concerning prevention and investigation of crimes connected with criminal car business and worsening of crime situation that arose because of changes in legislation confirms the urgency and timeliness of highlighting of vehicles as special object of forensic examination, which needs immediate improvement.

The fact that the objects of research are highly various (identification of vehicle's numbers, chassis, engine, name plates, stickers, registration certificates, stamps on the documents, ways of printing etc.) needs to be taken into account for obtaining qualitative methods of examination. With the development of motor industry car's elements of construction become more complex, their amount is increased, electronic devices for diagnostic and identification of vehicle are used. Quantitative and qualitative structure of researched objects is increased. With the development of innovation techniques criminals also improve their skills. This fact is noticeable in complication

and verification of methods of forgery of objects that are researched. Different spheres of forensic knowledge, such as: research of traces (while the stage of vehicle examination) and also technical and forensic research of documents (while examination of vehicle's documents) need to be used while conducting mentioned type of research. Methods, which are used, while development of modern stage of this science need to be improved constantly together with the development of innovation techniques while production of modern vehicles. The list of the objects that are researched while examination of the vehicle is needed to be increased by electronic information carriers, which are installed in modern vehicles and information data bases of producer factories.

Keywords: *forensic examination, vehicle, crimes prevention.*

УДК 343.13(477)

С. О. СИЧОВ,

викладач кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ

О. О. ЮХНО,

доктор юридичних наук, професор,

начальник кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ КЕРІВНИКА ОРГАНУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз правового статусу керівника органу досудового розслідування згідно з новим КПК України, зокрема, специфіка його організаційних і контрольних функцій у порівнянні з КПК 1960 року.

Ключові слова: *процесуальний статус, керівник органу досудового розслідування, функції, Кримінальний процесуальний кодекс, досудове розслідування, керівництво досудовим розслідуванням.*

Реформування досудового слідства як складова реформування правоохоронних органів, обумовлене як внутрішніми потребами нашої країни, так і інтеграцією України у світове співтовариство, втіленням у правоохоронну практику міжнародних правових стандартів, необхідністю дотримання вимог Ради Європи, що в цілому потребує від теоретиків і практиків нового погляду на діяльність органів досудового слідства, зокрема це стосується втілення сучасних підходів у моделях здійснення керівництва цими органами [1].

Найвні теоретичні розробки, за визначенням А. В. Горпенюка, стали науковим фундаментом для визначення сучасних проблем реформування органів досудового слідства та напрямів їх удосконалення. Цей дослідник наголошує, що найбільш актуальними залишаються питання визначення місця слідчого апарату в системі правоохоронних органів; відправлення чіткої системи досудового слідства і приведення її у відповідність до Конституції України та вимог сучасного суспільства [2, с. 65, 66], що ми підтримуємо. Однак, на

нашу думку, до цього слід додати ще й проблеми правового визначення статусу і повноважень керівника органу досудового розслідування. Щодо цих питань не вщухають дискусії серед науковців і не лишаються осторонь також практичні працівники органів досудового розслідування. Вказані питання привертали увагу багатьох вітчизняних науковців ще у XIX ст., зокрема Я. І. Баршева, С. К. Вікторовського, А. Ф. Коні, П. І. Люблінського, І. Я. Фойницького та ін. Вагомий внесок у розробку таких питань зробили вчені: С. А. Альперт, В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, О. О. Алексєєв, М. І. Ануфрієв, І. В. Арістова, О. М. Бандурка, М. І. Бажанов, О. В. Баулін, В. С. Венедиктов, Р. А. Калюжний, А. Г. Каткова, А. Т. Комзюк, О. М. Ларін, Н. П. Матюхіна, В. Т. Нор, К. С. Избаш, О. П. Рябченко, Р. Ю. Савонюк, О. Ф. Скакун, А. А. Стародубцев, В. О. Соколов, О. І. Остапенко, В. М. Плішкін, В. П. Петков, В. К. Шкарупа, В. П. Шибіко, І. М. Шопіна, О. М. Цільмак, О. О. Юхно та ін. [3, с. 99].